

WITOLD WOŁODKIEWICZ (Warszawa)

Nieznana rozprawa z XVII w. o pozwie w prawie rzymskim i polskim

W naszej przedrzbiorowej literaturze prawniczej istnieje — wedle słów H u b e g o — „kilka dzieł świadczących o biegłości niepośledniej prawa rzymskiego i zdolności obrabiania jego zasad”¹. Obok dzieł, których zadaniem było przedstawienie prawa polskiego i dopełnienie go przez prawo rzymskie (jak np. D r e z n e r², Z a ł a s z o w s k i³, O s t r o w s k i⁴) lub tylko prawa rzymskiego (jak np. J a n z T u r o b i n a⁵, S t a r o w o l s k i⁶, M e c i s z e w s k i⁷) istniały prace omawiające wręcz wzajemny stosunek obu praw.

Prace zajmujące się porównaniem prawa rzymskiego i polskiego pojawiają się w I połowie XVII w. Pierwszą z nich jest praca Tomasza D r e z n e r a, *Similium iuris romani cum polono*, wydana w Paryżu w 1602 r., który w 100 tezach stara się znaleźć podobieństwa pomiędzy instytucjami prawa polskiego i rzymskiego.

Druga praca tego typu to praca Pawła O r z e c h o w s k i e g o, *Manuale Fundamentorum iuris civilis ac poloni...*, wydana w 1647 r. w Breźnie. Praca ta zajmuje całkiem specjalne miejsce w porównaniu z *Similium* Dreznera. Zdaniem H u b e g o, Orzechowski „najwłaściwsze może obrał sobie stanowisko... przy zestawianiu zasad prawa krajowego z prawem rzymskim. Nie występując nigdzie z myślą, że szuka podobieństw między prawem polskim a rzymskim⁸ ani, że chce dopełniać prawo polskie

¹ R. H u b e, *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantyjskiego u narodów słowiańskich*, w: *Pisma*, t. 1, Warszawa 1868, s. 375.

² *Institutionum iuris regni Poloniae...*, Zamość 1613.

³ *Ius regni Poloniae...*, Poznań 1702.

⁴ *Prawo cywilne narodu polskiego...*, Warszawa 1784.

⁵ *Enchiridion iuris caesarei ac pontificii*, Kraków 1539.

⁶ *Commentarius in IV libros Institutionum iuris civilis*, Kraków 1638.

⁷ *Ustanowienia prawa cywilnego*, Kraków 1785.

⁸ Podobieństw takich stara się doszukiwać D r e z n e r w *Similium iuris romani cum polono*, centuria I, Paryż 1602.

przez rzymskie, wykląda systematycznie zasady jednego i drugiego, zostawiając czytelnikowi wyprowadzenie właściwych wniosków”⁹. Praca Orzechowskiego nie doczekała się wnikliwszych badań (wspomina o niej jedynie Hube)¹⁰. Podobną w swym zamierzeniu do pracy Orzechowskiego jest, powstała w tymże okresie, zupełnie nieznana dysertacja mieszczanina toruńskiego Gothofredusa Richtera o pozwie w prawie rzymskim i polskim — *Disputatio juridica romano polonica de citatione*, wydana w 1650 r. w Królewcu¹¹. Richter stawia sobie podobne zadanie jak Orzechowski, opracowania porównawczego całego prawa polskiego i rzymskiego. Obaj obrali jednak zupełnie inną drogę. Wpłynęło na to, bez wątpienia, inne środowisko, w którym obie prace powstawały.

Orzechowski pisał swą pracę, liczącą przeszło 150 stron, studiując w holenderskiej akademii w Bredzie, w kraju, który był wówczas najbardziej rozwinięty w Europie i przodował ówczesnej kulturze i nauce. W okresie tym Holandia przodowała szczególnie w nauce prawa. W kraju tym w badaniach prawa rzymskiego panował wpływ francuskiej XV i XVI-wiecznej szkoły historycznej, która zajęła się „odtworzeniem prawa rzymskiego bez oglądania się na potrzeby praktyki”¹². Orzechowski studiował pod kierunkiem Jana Henryka Daubera, autora m. in. rozprawy *De iure civili Hebraeorum, Grecorum et Romanorum*. Okoliczności te nie pozostały bez wpływu na układ i treść pracy. Orzechowski w swym dziele przyjmuje układ *Instytucji* Justyniana¹³. Autor przedstawia prawo rzymskie w sposób historyczny, stara się wyraźnie przeciwstawiać prawo klasyczne prawu justyniańskiemu i *usus modernus pandectarum* i na tym tle przedstawia prawo polskie.

Praca Richtera powstała w zupełnie innych warunkach. U toruńskiego mieszczanina, piszącego swą dysertację na Uniwersytecie w Królewcu¹⁴, idee humanistyczne, dążące do poznawania prawa rzymskiego

⁹ R. Hube, o. c., s. 381.

¹⁰ Również o osobie Orzechowskiego brak bliższych danych. Dane encyklopedyczne mówią o nim niewiele i błędnie. *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, podaje datę jego śmierci na rok 1632 i twierdzi, że *Manuale* wyszło po śmierci autora. Już po powierzchownym zapoznaniu się z pracą Orzechowskiego wyraźnie widać, że wyszła ona za życia autora. Poszczególne części pracy były wygłaszane przez Orzechowskiego w dniach 3 IV, 23 V, 14 IX i 23 X 1647 r.

¹¹ Praca znajduje się w Bibliotece PAN w Gdańsku, sygn. Ja 104.4.

¹² Por. K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 2, Warszawa 1955, s. 386.

¹³ Praca Orzechowskiego dzieli się na 4 części; każda z nich nosi tytuł *Disputatio iuridico-historico-politica ad... librum Institutionum Imperatoris Justiniani...*

¹⁴ Por. H. Barycz, *Pozgonne Uniwersytetowi Królewieckiemu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, z. 3/4. Por. Götz von Selle, *Geschichte der Albertus Universität zu Königsberg in Preussen*, Würzburg 1956.

w czystej formie, nie mogły wywołać takiego wpływu jak u młodego magnata Orzechowskiego, który studia swe traktował jako ogólne pogłębienie wiedzy i poznanie świata. Richter podchodzi do prawa w sposób praktycystyczny, starając się odnaleźć korzyść praktyczną z porównania pomiędzy polskim a rzymskim prawem. Prawo rzymskie nie jest dla niego przedmiotem badań historycznych, lecz jest prawem ciągle żywym, które ma zasadniczy wpływ na prawo miejskie. Nie bez wpływu na takie podejście do badań nad prawem rzymskim musiała też być osoba profesora, pod którego kierunkiem Richter studiował. Richter studiował pod kierunkiem Adama Ricciusa (rektora Uniwersytetu w Królewcu w 1647 r.), którego zainteresowania prawem rzymskim miały charakter czysto praktyczny i dydaktyczny¹⁵. Zdaniem Richtera nauka prawa powinna być związana przede wszystkim z praktyką¹⁶. Dlatego też na większe uznanie winni zasługiwać, jego zdaniem, włoscy komentatorzy niż francuscy humaniści, ponieważ ci pierwsi w swych pismach wykładali prawo, które służyło praktyce¹⁷.

Zadaniem, które stawia przed sobą praca Richtera jest porównanie prawa rzymskiego z prawem polskim. Rzeczą niezmiernie przy tym charakterystyczną jest to, że traktuje on prawo polskie jako swoje prawo ojczyste i manifestuje wyraźnie swoją polskość¹⁸. Takie porównanie jest, mimo braku mocy obowiązującej ustawodawstwa rzymskiego w Polsce¹⁹, dla prawnika-praktyka szczególnie pożyteczne. Najlepszą metodą nauki prawa jest bowiem porównywanie prawa rzymskiego z prawem własnego narodu²⁰. Porównywanie prawa rzymskiego z prawem polskim jest jeszcze i dlatego pożyteczne, że — jak mówi — *ius Romanum et Polonicum sibi invicem manus porrigant*. Na poparcie tego twierdzenia Richter, powołując się na autorytet Dreznera, pisze, że *ius Polonicum magnam partem ex legibus Romanis desumptum et iisdem fere verbis in statuta regnum Poloniae praeprimis per nomothetam D. Casimirum Magnum relatam sit*.

¹⁵ Kilkanaście prac Adama Ricciusa i dysertacji pisanych pod jego kierunkiem znajduje się w Bibliotece PAN w Gdańsku. Zob. również G. von Selle, o. c., s. 84.

¹⁶ Wstęp: *Scientiam iuris non esse propter scire tantum, sed propter operari, id eo tendit, quod iuris studiosus teoriam cum praxi coniungere et antequam ad forum accedit utriusque notitiam habere debeat*.

¹⁷ Wstęp: *Unde antecessores Itali magis quam Galli laudandi sunt, quod lecturas suas praxi maxime accomodent et quid usui esse, quomodoque prodesse possit, auditoribus suis inculcent*.

¹⁸ Por. Wstęp: *Quia ergo patriae et foro polonico tandem inservire mihi certum est, lub Antyteza XVIII: practici nostri poloni*.

¹⁹ Wstęp: — — *in Polonia earum (sc. leges Romanorum) parva, vel nulla sit auctoritas*.

²⁰ Wstęp: *Ita nemo rectius iura discit, quam qui ius Romanum diligenter cum iure statuario istius territorii, in quo vivit confert et committit*.

Lp.	Nazwisko, tytuł dzieła, miejsce i data wydania	Narodowość	Okres życia	Ile razy powoływany	Uwagi (patrz przypisy na s. 50)
1	Andreas Gailus, <i>Practicarum observationum tam ad processum iudicium praesertim imperialis camerae quam causarum pertinentium libri duo</i> , Kolonia 1587	Niemiec	1526—1587	13	uw. 22
2	Arnold de Reiger, <i>Disputationes ad processum iudicium</i> , Jena 1597	Flamand działający w Niemczech	1559—1615	7	uw. 23
3	Herman Vultejus, <i>Jurisprudentiae romanae a Iustiniano compositae libri II</i> , 1590	Niemiec	1555—1634	6	uw. 24
4	Johannes Emerich Rosbach, <i>Praxis civilis sive processus iudicarius secundum ordinatorem usum et consuetudinem camerae Imperialis</i> , Frankfurt 1613	Niemiec	pocz. XVII w.	4	uw. 25
5	Mateusz Wesenbeck, <i>Commentarius in Pandectas vulgo Paratitla</i> 1565; <i>Commentarius ad Codicem</i> , 1582	Holender	1531—1586	3	uw. 26
6	Andrzej Lipski, <i>Practicarum observationum ex iure civili et saxonico</i> , Ryga 1602	Polak	1572—1631	3	uw. 27
7	Reiner Bachoff von Echt, <i>Notae in Paratitla Wesembecii super Pandectis</i> , Kolonia 1611	Niemiec	1575—1640	ten i następni autorzy są powoływani po 1 lub 2 razy	uw. 28
8	Baldus de Ubaldis	Włoch	1319 27—1400		uw. 29

9	Joannes Bodinus	Francuz	1530—1596		uw. 30
10	Cabotius, <i>Variarum iuris publici et privati dissertationum libri II</i> , Paryż 1598	Francuz	pol. XVI w.—1621		uw. 31
11	Julius Clarus, <i>Sententiarum receptarum libri quinque</i> , Frankfurt 1560	Włoch	1525—1575		uw. 32
12	Mathias Colerus	Niemiec	1530—1587		uw. 33
13	Cyriacus Herdesianus, <i>Analys. lectur. publ.</i>	Niemiec	1580—1631		uw. 34
14	Helfrich Ulrich Hunnius, <i>Resolutiones absolutissimae in Treutleri Disputationes</i> , Frankfurt 1617—1620	Niemiec	1583—1636		uw. 35
15	Chilian König, <i>Processus und Practica der Gerichtsleuffte...</i> , Lipsk 1541	Niemiec	1470—1526		uw. 36
16	Roberto Maranta, <i>De ordine iudiciorum sive speculum aureum et lumen advocatorum in practica civile</i> , Neapol 1540	Włoch	zm. 1530		uw. 37
17	Angel. Matheac, <i>Tr. de vis et rat. juris</i>				uw. 38
18	Joachim von Fründeck Mynsinger, <i>Singularium observationum judici imperialis camerae centuriae VI</i> , Bazylea 1563—1584	Niemiec	1514—1588		uw. 39
19	Natta	Włoch	I-sza pol. XVI w.		uw. 40
20	Oldradus	Włoch	zm. 1335		uw. 41
21	Arius Pinellus, <i>De rescidenda venditione et notae...</i> , Covarruvias				uw. 42
22	Robert				uw. 43
23	Reinhard Scheffer, <i>Quaest. practicab.</i>	Niemiec	1529—1587		uw. 44
24	Antonius Thesaurus	Włoch	XVI w.		uw. 45
25	Gregorius Petrus Tholosanus	Francuz	1540—1614		uw. 46

Richter, jak pisze w przedmowie, miał zamiar opracować porównawczo całe prawo rzymskie i polskie, zaczynając od procesu. Początkiem zamierzonego opracowania miała być rozprawa o pozwie, który, jak pisze, jest *principium et fundamentum* procesu²¹. Praca jest ułożona w formie tez rzymskich i antytez polskich. W tezach przedstawia autor pozew według prawa rzymskiego. Zapoznanie się z nazwiskami autorów, na których powołuje się Richter przy przedstawianiu prawa rzymskiego, wyjaśni w jakim znaczeniu pojmuje on to prawo (tabl. I).

Jak widać już z pobieżnego zapoznania się z nazwiskami tych autorów (przeważają pisarze niemieccy z XVI i XVII w.) nie można oczekiwać od Richtera przedstawienia prawa rzymskiego w sposób historyczny. Richter, którego zasadniczym celem jest praktyka sądowa⁴⁷, a nie badanie

²¹ Por. O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów 1935, s. 48.

Przypisy 22—46 odnoszą się do uwag w tabl. I na s. 48 i 49.

²² R. Stinzing, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, t. 1, München 1880, s. 495 i n.

²³ R. Stinzing, o. c., s. 490.

²⁴ R. Stinzing, o. c., s. 452 i n. Szczególny wpływ procesu kanonicznego na przedstawienie procesu przez Vultejusa podkreśla Stinzing, o. c., s. 459.

²⁵ Tytuł według egzemplarza z Biblioteki PAN w Gdańsku. Por. P. Fiorelli, *Le torture giudiziarie nel diritto commune*, Milano 1953, t. I, s. 152.

²⁶ R. Stinzing, o. c., s. 351 i n.

²⁷ Wisłocki, *Prawo rzymskie w Polsce*, Warszawa 1945, § 153.

²⁸ R. Stinzing o. c., s. 683 i n.

²⁹ *Enciclopedia Italiana*.

³⁰ *Nouvelle biographie universelle*, Paris.

³¹ Ibidem. ³² Ibidem.

³³ R. Stinzing, o. c., s. 571 i n.

³⁴ *Allgemeine deutsche Biographie*, Leipzig.

³⁵ R. Stinzing, o. c., s. 700 i n.

³⁶ Ibidem, s. 560 i n.

³⁷ *Enciclopedia Italiana*.

³⁸ Brak danych.

³⁹ R. Stinzing, o. c., s. 485 i n.

⁴⁰ *Enciclopedia Italiana*.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Biblioteka PAN w Gdańsku — brak bliższych danych.

⁴³ Brak danych.

⁴⁴ *Allgemeine deutsche Biographie*.

⁴⁵ Rozwiązanie skrótów wątpliwe.

⁴⁶ Rozwiązanie skrótów wątpliwe.

⁴⁷ Per. Epigram napisany przez promotora Richtera, Adama Ricciusa, skierowany do autora: *Quare reos in ius miseros conare citari? Quo lites, inquis, per viam amicitiae, Atque BONA primum tentem componere PACE, Post faciam partes iure perire suo Illud et hoc Ergo cum iudicis officium sit, Tu GUTTFRIED RICHTER nomen et omen habes.*

historyczne, opiera się w nikłym stopniu na źródłach rzymskich. Podstawę jego znajomości prawa rzymskiego stanowi literatura, która widzi w prawie rzymskim prawo współcześnie obowiązujące. Jest to przede wszystkim literatura niemiecka, w której decydującą rolę odgrywał *mos italicus iura docendi*⁴⁸. Porównanie metody zastosowanej przez Richtera i przez Orzechowskiego pozwala porównać różnice pomiędzy założeniami *mos italicus* i *mos gallicus*.

Przez „prawo rzymskie” rozumie Richter nie czyste prawo rzymskie, lecz to prawo, które Marks i Engels nazywają „opracowanym rzymskim prawem prywatnym”⁴⁹, tzn. prawo, które wykształciło się na gruncie nauki komentatorów i które potem zostało recypowane w Niemczech (jeśli chodzi o proces, tzw. *der gemeine Civilprocess*)⁵⁰. Sam autor zresztą w przypadkach, gdy mówi o prawie rzymskim właściwym używa słów *Romani* lub *olim iure Digestorum* i po tym dodaje jak to samo zagadnienie wygląda *hodie*⁵¹.

W antytezach polskich przedstawia Richter pozew według *Formula processus* z 1523 r. Powołuje się tam na autorów wymienionych w tabl. II.

W 31 tezach i antytezach można wyodrębnić następujące zagadnienia dotyczące pozwu: zgoda sędziego na wysłanie pozwu⁵², definicja⁵³, rodzaje⁵⁴, forma⁵⁵, doręczenie⁵⁶ oraz niesprawność⁵⁷.

*

W tezach mówiących o prawie rzymskim Richter odróżnia pozwanie według właściwego prawa rzymskiego, które następowało bez wiedzy sędziego⁵⁸, od pozwania we współczesnym mu prawie rzymskim, w którym o wysłaniu pozwu decyduje sędzia⁵⁹. Sędzia na skutek ustnej lub pisemnej prośby powoda (*supplicatio, libellus citationis*), zawierającej krótkie wy-

⁴⁸ Por. P. Vinogradoff, *Diritto romano nell'Europa medioevale*, Milano 1950, s. 102; F. Calasso, *Introduzione al diritto Comune*, Milano 1951, s. 328 i n.

⁴⁹ *Niemiecka ideologia*. Według wyd. ros. K. Marks, Fr. Engels, Soczinienija, t. 4, s. 53.

⁵⁰ Por. Calasso, o. c., s. 9 i n., 333 i n.

⁵¹ Tezy I, II, XXIII.

⁵² Teza — Antyteza I—III.

⁵³ Teza — Antyteza IV—V.

⁵⁴ Teza — Antyteza VI—XII.

⁵⁵ Teza — Antyteza XIII—XXV.

⁵⁶ Teza — Antyteza XXVI—XXX.

⁵⁷ Teza — Antyteza XXXI.

⁵⁸ Teza I. Autor nie ma przy tym zbyt jasnego poglądu na zagadnienie wszczęcia procesu w Rzymie. Stawia np. znak równania pomiędzy *citatio* i *in ius vocatio*. O wiele ściślej wyraża to samo Orzechowski, który rozróżnia *in ius vocatio* dawnego prawa cywilnego, gdzie sędzia różnił się od urzędnika (*hic ius dicebat ille iudicabat*), od *citatio* w procesie kognicyjnym.

⁵⁹ Teza II: *Hodie — — ante omnia iudici edenda est actio*.

AUTORZY POLSCY POWOŁYWANI W ANTYTEZACH

Lp.	Nazwisko, tytuł dzieła, miejsce i data wydania	Okres życia	Ile razy powoływany
1	Teodor Zawacki, <i>Processus iudiciarius regni Poloniae</i> , Kraków 1612	zm. ok. 1638	17
2	Grzegorz Czaradzki, <i>Proces sądowy polski prawa koronnego</i> , Poznań 1614	XVI—XVII w.	4
3	Tomasz Drezner, <i>Institutionum iuris Regni Poloniae libri IV ex statutibus et constitutionibus collecti</i> , Zamość 1613	1560—1614	3
4	Jan Herburt, <i>Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta</i> , Kraków 1563	1508—1576	8
5	Jakub Przyłuski, <i>Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae</i> , Kraków 1553	zm. 1554	2
6	Jan Cervus Tucholczyk, <i>Farrago actionum iuris civilis et provincialis, Saxonici, Municipalisque, Maydeburgensis et iuris polonici libri VII</i> , Zamość 1607	1500—1557	1
7	<i>Ius terrestre nobilitatis Prussiae correctum</i> z 1598 r.	—	1

łuszczenie sprawy (*brevem ac sumariam narrationem*), decyduje o wysłaniu lub niewysyłaniu *citatio*. Następnie powód wnosi pisemną skargę (*libellus actionis*)⁶⁰.

Podobnie dwa etapy rozwojowe widzi Richter w procesie polskim. Na uwagę zasługuje jednak to, że przedstawiany przez niego rozwój idzie w kierunku wręcz odwrotnym. Autor stwierdza bowiem, że w dawnym prawie polskim pozwanie w sprawach cywilnych nie mogło nastąpić bez uprzedniej zgody sędziego. Woźny zaś, który w stosunku do szlachcica posesjonata dokonał pozwu bez zgody sędziego, był karany utratą swego urzędu i karą na majątku⁶¹. Natomiast według nowożytnego procesu polskiego pozew wychodził zazwyczaj bez wiedzy sędziego⁶². Powód nie po-

⁶⁰ Teza II, III.

⁶¹ Antyteza: *Iure polonico in causis civilibus nemini licuit vel propria manu, vel opera lictoris aut pedelli, absque scitu magistratus invitum adversarium in ius vocare, quin potius ministerialis, iudice irrequisito, alique in ius vocans officio et bonis suis privatus, cauterioque notatus fuit. Imo iudex talem citationem vix permittere potuit contra impossessionatum (quem odardum seu golotam vocant) et fugitivum.*

⁶² Antyteza II: *Hodie autem sine scitu officii seu iudicis citatio plerumque emanat.*

trzebował udawać się do sędziego, lecz sam lub przez swego pełnomocnika wypisywał pozew. Pozew był spisywany w dwóch egzemplarzach na pergaminie, który powód otrzymywał za niewielką opłatą w kancelarii. Pergamin ten był następnie rozcinany, opatrywany pieczęcią *vel castrensi vel terrestris*, a jeden z egzemplarzy woźny doręczał pozwanemu⁶³.

To, co Richter mówi o dawnym procesie polskim, wydaje się na pierwszy rzut oka dziwne. *Vetulani* w swej pracy o pozwie⁶⁴, mówiąc o stanie z XIII i XIV w., podaje, że „dla pozwania obżałowanego skarżący nie potrzebował koniecznie (podkr. A.V.) wchodzić w kontakt oficjalny ze sędzią, a wystarczyło porozumienie się tegoż z niższym urzędnikiem”⁶⁵. Ponadto istniejący w okresie wczesnego średniowiecza obowiązek całej ludności pełnoprawnej, jawienia się na posiedzeniach sądu i w związku z tym możliwość zapozwania na tymże posiedzeniu „przez zarzut jednego z uczestników zgromadzenia przeciwko innemu z obecnych”, wskazuje — zdaniem *Rafacza* — że „wystąpienie ze skargą odbywało się (wtedy) bez uprzedniego pojawienia się powoda u sędziego”⁶⁶.

Tę pozorną sprzeczność wyjaśnia jednak brzmienie art. XXXI Statutów Kazimierza Wielkiego⁶⁷, który przeciwstawiając się dotychczasowej praktyce — braku zgody sędziego przy pozywaniu — podaje: *Statuimus, quod deinceps ministeriales sub pena privacionis sui ministeriatus et spoliacione omnium bonorum suorum absque speciali mandato iudicis aliquam citationem non presumant facere*. Richter mówiąc o stanie dawnym ma na myśli ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego, które wniosło zmianę do jeszcze dawniejszego stanu⁶⁸. Na zmianę tę wpłynęły bez wątpienia reguły rozwinięte na podstawie prawa rzymsko-kanonicznego. Dopatrywanie się takiego wpływu jest w ustawodawstwie Kazimierza Wielkiego uzasadnione. Ustawodawstwo to bowiem, jak wskazywał *Hube*⁶⁹, uwzględniło zwłaszcza w zakresie procesu pewne zasady prawa rzymskiego⁷⁰.

Rzymsko-kanoniczna zasada wymogu zgody sędziego przy wysyłaniu

⁶³ Antyteza III.

⁶⁴ A. *Vetulani*, *Pozew sądowy w średniowiecznym procesie polskim*, Kraków 1925.

⁶⁵ A. *Vetulani*, o. c., s. 9. Inaczej R. *Hube*, *Prawo polskie w XIII wieku*, w: *Dziela*, t. 2, s. 522 i n.

⁶⁶ J. *Rafacz*, *Dawny proces polski*, Warszawa 1925, s. 107. Por. O. *Balzer*, o. c., s. 50.

⁶⁷ *Statuty Kazimierza Wielkiego*, w oprac. O. *Balzera*, Poznań 1947.

⁶⁸ Por. A. *Vetulani*, o. c., s. 12.

⁶⁹ R. *Hube*, *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantyjskiego u narodów słowiańskich*, s. 377, 386.

⁷⁰ Np. art. 68 Statutu *Wiślickiego*, wprowadzający regułę *actor sequitur forum rei*, *Statuty Kazimierza Wielkiego*, por. R. *Hube*, o. c., s. 377. Co do stanu poprzedniego por. R. *Hube*, *Prawo polskie w XIII wieku*, s. 352.

pozwu była jednak widocznie sztucznie wprowadzona na nasz grunt i nie przyjęła się w praktyce w polskim procesie nowożytnym. Podkreśla to szczególnie Richter, podając różnicę definicji *citatio* w prawie rzymskim i polskim. *Citatio*, według definicji zawartej w V tezie rzymskiej, jest to *actus iudicialis, quo quis mandato iudicis iuris experiundi causa in iudicium vocatur*. Natomiast w antytezie, mówiącej o prawie polskim, Richter, powołując się na Tucholczyka, Zawadzkiego i Czardzkiego, określa *citatio* jako *ad iudicis conspectum legitimam vocationem*, a dalej wyjaśnia, że umieszczone w pozwie polskim słowo *mandamus* zazwyczaj nie oznacza rzeczywistego polecenia sędziego⁷¹. Wymagana w prawie rzymskim, przy pewnych rodzajach pozwów, *subscriptio* sędziego lub urzędnika nie ma znaczenia w prawie polskim⁷².

Richter określa osobę doręczającą pozew prawa rzymskiego jako urzędnika podlegającego sędziemu (*minister iudicis*)⁷³, który na skutek rozkazu lub polecenia sędziego⁷⁴ doręcza pozew. Natomiast antytezy mówiące o woźnym w prawie polskim⁷⁵ traktują go jako osobę, której rola w procesie jest całkiem szczególna⁷⁶. Ze szczególnego charakteru woźnego w procesie polskim wynika, że nie może on być w zasadzie przez nikogo zastąpiony⁷⁷. Zastąpienie jest natomiast możliwe w wypadku *nuntiusa*, o którym mowa w tezach rzymskich. *Nuntius* może być zastąpiony przez kogo bądź, nawet przez stronę⁷⁸.

*

Zagadnieniu rodzajów pozwów poświęca Richter 6 tez i antytez.

Według prawa rzymskiego pozwy dzieliły się na werbalne i realne oraz na prywatne i publiczne⁷⁹. Zgodnie z antytezą VII, prawo polskie

⁷¹ Antyteza V: *Et licet ponatur in citationibus verbum. Mandamus, id tamen plerumque fit sine iussu et mandato iudicis.*

⁷² Teza — Antyteza VIII.

⁷³ Teza XXVI.

⁷⁴ Teza XXV.

⁷⁵ Antyteza XXV—XXVI.

⁷⁶ Antyteza XXVI: *Ministeriales, polonis Sluzebniki, item Wozny a ministrando strando dicti sunt, quod ministrent in iudiciis tam partibus, quam iudicibus et sine illis vix ulla actio, seu iudicium institui possit.*

⁷⁷ Antyteza XXVII: *Nemo iure Polonico per aliam personam, quam per ministerialem citare potest, nec ipse etiam iudex, nisi sit recens crimen. Tunc enim per quemlibet familiarem citare potest.*

⁷⁸ Teza XXVII: — — *et quivis esse potest talis nuntius, ita ut iudex eo absente, vel si non proprium habeat nuntium, citare possit per aliam quamvis personam, vel etiam per ipsam partem adversam, data illi scriptura, vel certo aliquo signo, quo mandatum eius confirmet.*

⁷⁹ Tezy VI—VII.

nie znało tego ostatniego podziału, a wszystkie pozwy były traktowane jako publiczne. W prawie polskim rozróżnia natomiast Richter poza pozew werbalnym i realnym jeszcze pozew literalny. Brak pozewów literalnych w prawie rzymskim jest jednak tylko pozorny, gdyż autor wyjaśnia, że pozwy werbalne mogły być dokonywane bądź ustnie, bądź na piśmie⁸⁰. Dlatego też w dalszych tezach mówi on wręcz o pozwach literalnych w prawie rzymskim. Były one bądź to prywatne (*que litteris citatoris per tabelionem parti conventae insinuat is expeditur*), bądź to publiczne (*quando quis edicto vel scriptura publico loco affixa ad iudicem citatur*)⁸¹. W prawie polskim występowały najczęściej pozwy literalne⁸². Polegały one na przyniesieniu pisma pozwu i obwieszczeniu o tym przez woźnego.

Pozwy werbalne⁸³ polegały na ustnym ogłoszeniu pozwu przez urzędnika⁸⁴. W tezie rzymskiej rozróżnia się ponadto pozew werbalny prywatny (*quando minister publicus adversarium nostrum adit et eum coram citat*) oraz publiczny (*cum reus, cuius copia haberi nequit, per praeconem viva voce citatur*)⁸⁵.

Pozwy realne polegały na schwyтaniu osoby pozwanego. Były one w prawie rzymskim określane jako nieregularne i nadzwyczajne⁸⁶. *Citatio realis* w prawie rzymskim miała zasadniczo zastosowanie w sprawach karnych. W sprawach cywilnych mogła być stosowana jedynie w przypadku, gdy pozwany był podejrzewany o chęć ucieczki lub też, gdy w sposób niegodziwy, po wdaniu się w spór, uchylał się od procesu⁸⁷. W prawie polskim *citatio realis* (zwana też *violenta*) nie mogła być stosowana w sprawach cywilnych. Nadto jej zastosowanie w sprawach kryminalnych było ograniczone stanowiskiem społecznym pozwanego — nie można było bowiem pozywać w ten sposób szlachcica⁸⁸. Jedynie w przypadku ostatnio popełnionej zbrodni starosta lub burgrabia (w Prusach Królewskich) mógł

⁸⁰ Teza VI.

⁸¹ Teza VIII.

⁸² Należały tu: *citationes Regiae, terrestres, castrenses, commissoriales et succamerariales*. Antyteza VIII.

⁸³ W prawie polskim należały tu: rok nadworny, *terminus tactus*, licowy rok, przytkniony rok.

⁸⁴ Antyteza IX: *Verbalem citationem vocant poloni quae fit viva vocis denuntiatione per ministerialem ab aliquo iudicio seu officio regni additum*.

⁸⁵ Teza IX.

⁸⁶ Teza X: *Realis citatio est, quae per apprehensionem personae fieri solet et a quibusdam Irregularis, seu extraordinaria dicitur*.

⁸⁷ Teza X: — *ei locus non sit in civilibus causis, nisi cum reus suspectus est de fuga, vel post susceptum iudicium, litem improbe deserit*.

⁸⁸ Antyteza X: *Realis et violenta citatio iure Polonico in civilibus causis non solum locum non habet, sed et in criminalibus Rex vel capitaneus nemine nobilium (qua sunt libertate) captivare debet, nisi prius iure victum*.

zatrzymać szlachcica. Skazanie w tym przypadku mogło nastąpić jedynie *sub praesentia officii castrensis*⁸⁹.

Ostatnia teza rzymska traktująca o rodzajach pozwu⁹⁰ mówi o *citatio necessaria*. Równoległa antyteza mówi o przypozwie (*adcitatio*), przypowieści (*concitatio*) i innotescencji.

*

Zagadnieniu formy pozwu (głównie literalnego) poświęca Richter dalszych 13 tez i antytez.

Pierwsza część pozwu zawierała nazwisko sędziego lub nazwę urzędu. Miało to szczególne znaczenie w prawie rzymskim, gdyż pozwany przez sędziego niewłaściwego nie potrzebował jawić się przed sądem i nie narażał się przez to na przykre skutki niestawiennictwa. W przypadku zaś, gdy pozwany nie miał pewności czy sędzia był niewłaściwy, powinien był zjawić się przed sądem i wniesć ekscepcję niewłaściwości sądu⁹¹. Richter nie podaje czy w prawie polskim pozwanie przed niekompetentnego sędziego powodowało obowiązek jawienia się przez pozwanego. Wydaje się, że obowiązek ten ciążył na pozwanym choćby z tego względu, że sąd nie wglądał z urzędu czy pozew był niesprawny⁹².

W antytezie polskiej mówi Richter o tytułach sędziów, które powinny być umieszczane w pozwie. Przed sądem sejmowym, nadwornym i przed trybunałem pozew zawierał imię i pełny tytuł króla, przed sądem ziemskim nie trzeba było podawać pełnego tytułu króla, przed *iudicium seu officium castrense* pisano tytuł starosty, przed sądami podkomorskimi — tytuł podkomorzego, przed sądami komisarskimi — tytuły komisarzy, przed sądami wojewodzińskimi — tytuł wojewody.

Następna część pozwu, to określenie imienia i nazwiska powoda i pozwanego. Brak tych danych powodował bezwzględną nieważność pozwu

⁸⁹ Antyteza XI: *Statuto etiam Thorunensi anno 1520 et aliis Cracoviae et in anno 1528 Petricoviae a D. Sigism. I editis, nobiles in recenti crimine, pro violentis in civitatibus et oppidis Regni commisis a magistratu civili detineri et captivari, sed iudicari et condemnari, non nisi sub praesentia officii castrensis possunt. Quod ultimum in maioribus terrarum Prussiae civitatibus ubi annuatim a S. R. Majest. ex Senatu iuxta privilegia illarum constituitur Burggravius secus est et in privilegio Casimiliano hoc nomine appellatur.*

⁹⁰ Teza XII.

⁹¹ Teza XV: — *nomen iudicis seu officii, quo citatus intelligere possit, utrum a competente iudice citatus sit. Si enim ab incompetente emanaverit citatio, impune ei non paretur, nec citatum in contumacia constituit. Si tamen incertum sit, utrum iudex sit competens nec ne, in tali dubio citatus comparere et fori declinatoriam exceptionem inferre et alligare debeto, ubi secus esse dicit, si notorie constet, de defectu iurisdictionis iudicis citantis, per iura ibidem allegata.*

⁹² Zob. O. Balzer, o. c., s. 69.

w prawie rzymskim. Natomiast w prawie polskim, w przypadku opuszczenia imienia lub tytułu którejś ze stron, sprawa mogła być rozstrzygana po zapłaceniu przez powoda stronie przeciwnej i sędziemu po 6 szkodów⁹³. W prawie polskim należało nadto rozważyć czy strony nie są pozabawione lub ograniczone w zdolności procesowej, na co miały wpływ: banicja, wiek, płeć, u kobiet zameżność lub wdowieństwo, stanowisko społeczne⁹⁴.

Trzecia część pozwu prawa rzymskiego określała podstawę roszczenia⁹⁵. Wystarczało ogólne podanie podstawy roszczenia bez wdawania się w meritum sprawy⁹⁶. Szczegółowe przedstawienie sprawy miało jednak korzystne dla powoda skutki, gdyż wywoływało litispendencję⁹⁷, i uniemożliwiała pozwanemu żądanie odroczenia sprawy w celu zapoznania się z roszczeniem⁹⁸.

W pozwie polskim nie wystarczało podanie ogólne podstawy roszczenia. Przedmiot roszczenia powinien być opisany w sposób dokładny⁹⁹. Szczegółowe określenie roszczenia, zawarte w pozwie prawa polskiego, czyniło niepotrzebnym późniejsze wyłuszczenie skargi przed sądem (*libellus actionis, propositio*). Powód w przypadku, gdy pozwany nie zrozumiał pozwu, wyjaśniał jedynie swoje roszczenie przed sądem¹⁰⁰. Stąd też brały się

⁹³ Teza — Antyteza XVI.

⁹⁴ Antyteza XVII: *Coeterum praeter nomen et cognomen ius illud in persona actoris citantis et rei citati insuper considerat, an actor sive reus sit pleni iuris, an vero bannitus? qui locumstandi in iudicio non habent. Num sit minoreunis? An cum assistentia tutoris citaverit, vel citatus sit? Sexus item et status attenditur, an sit virgo? Vel maritata, vel vidua? Si virgo, an cum tutoribus? Si maritata an cum assistentia mariti? Vidua autem sui iuris est. Item an persona sit Nobilis, vel plebeia? Aliter enim in causis capitis, vulnere, incarcerationis ibi aestimatio fit in nobili, quam plebeio. An subditus cum assistentia domini citet, vel citatus sit?*

⁹⁵ Teza XVIII: — *causam ob quam quis citatur.*

⁹⁶ Teza XIX: *Et sufficit eam generaliter in citatione exprimi, saltem ut citatus cognito eo, quod ipsi opponitur, instructus ad iudicium venire possit, nec est necesse libellum actionis inserere.*

⁹⁷ Por. A. Vetulani, *Wpływ zasad procesu rzymsko-kanonicznego na polski pozew pisemny w średniowieczu*. Przewodnik historyczno-prawny, t. II, z. 4, Lwów 1932, s. 8.

⁹⁸ Teza XX: *Si tamen quis in citatione libellum actionis, seu meritorum inserat, per hoc non peccabit. Imo eo ipso litis pendentia inducitur et citato ulterior dilatio ad deliberandum praeciditur. Et hoc non solum in civilibus, sed et in criminalibus observatur.*

⁹⁹ Antyteza XVIII: *Causam practici nostri Poloni, verborum incuriosi, rebus magis incumbentes vocant occasionem pro quo quae nihil aliud est, quam descriptio negotii, pro quo reus evocatur in iudicium.*

¹⁰⁰ Antyteza XX: *In Polonia citatio est loco libelli, seu propositionis, quam si debite reus non intellexerit tenebitur actor ipsi coram iudicio luculentiorē eam facere.*

w pozwie słowa: *prout haec omnia tibi latius in termino declarabuntur* ¹⁰¹. W sprawach cywilnych powinna być także oznaczona w pieniądzech wysokość roszczenia (taksa). Brak podania w pozwie taksy, lub nienależyte jej określenie, powoduje niesprawność pozwu, która może być jednak usunięta przez późniejsze dodanie ¹⁰².

Określenie miejsca sądu lub trybunału stanowiło następną część pozwu. W tezie rzymskiej Richter mówi, że miejsce to powinno być stosowne, zaszczytne i bezpieczne (*idoneus, honestus, tutus*) oraz być położone *in iurisdictione seu teritorio ius dicentis* ¹⁰³. W antytezie polskiej mówi, że należy podać miejsce, gdzie zawsze odbywają się dane sądy ¹⁰⁴.

Ostatnią częścią pozwu było określenie terminu stawienia się przed sądem. W dawnym prawie rzymskim (*olim iure Digestorum*) termin ten był ściśle oznaczony. Natomiast we współczesnym prawie rzymskim w ustaleniu terminu większą swobodę pozostawiano sędziemu, który w zależności od okoliczności sprawy mógł termin skrócić lub przedłużyć ¹⁰⁵. Termin stawienia się przed sądem był w prawie polskim oznaczony i liczył się od daty doręczenia pozwu. Przed sądem królewskim okres ten zależał od rodzaju sprawy (*crimen laesae Majestatis, perduellio, exemptio bonorum regaliū* — 6 tygodni, fałszowanie pieniędzy oraz sprawy prywatne — 4 tygodnie). Przed sądami komisarskimi *ad dislimitanda bona tam regalia quam privatorum* oraz przed trybunałem — 2 tygodnie. Przed sądem starościńskim oraz w przypadku *citatio realis* — 1 tydzień ¹⁰⁶.

Pozew powinien poza tym zawierać miejsce wydania oraz pieczęć ¹⁰⁷, a w prawie polskim nadto datę wydania ¹⁰⁸.

Teza rzymska XXV mówi o zawartym w pozwie rzymskim poleceniu wystosowanym przez sędziego do posłańca, nakazującym mu doręczenie

¹⁰¹ Antyteza XX.

¹⁰² Antyteza XIX: *Generalis descriptio negotii iure Polonico non sufficit, sed speciatim et expresse fieri debet et praecipue circumstantia loci, temporis, tum etiam instrumenta attendi, sed et taxa in civilibus causis ponenda quae non debet esse maior, quam ipsa summa principalis, alis citatio esset inordinata. Si tamen addatur, vel prout ius decernet, citatio salvatur.*

¹⁰³ Teza XXII.

¹⁰⁴ Antyteza XXII: *In castrensi vero citatione castrum, ad quod reus citatur. In regali, ubi R. Majest. tunc praesens est, vel ubi pro termino assignato cum curia sua feliciter constituta erit. In Commissoriali, locus ubi commissio peragetur. In Succamerali, campus ubi limites faciendi.*

¹⁰⁵ Teza XXIII.

¹⁰⁶ Antyteza XXIII.

¹⁰⁷ W prawie rzymskim pieczęć sędziego, a w polskim *illius terrae, seu districtus et castri, ad quos quis citatur.*

¹⁰⁸ Teza — Antyteza XXIV.

pozwu ¹⁰⁹. Takie polecenie w prawie polskim, w związku z brakiem udziału sędziego przy wysyłaniu pozwu, nie było potrzebne ¹¹⁰.

Zagadnienie osoby doręczającej, doręczenia oraz relacji o doręczeniu pozwu jest przedmiotem 6 tez i antytez.

Nuntius doręczający pozew prawa rzymskiego był nazywany w prawie cywilnym *viator*, *apparitor*, *executor*, w prawie kanonicznym — *portarius* ¹¹¹. Polscy *ministeriales*, inaczej zwani służebnikami lub woźnymi, dzielili się na dwie kategorie. Jedni z nich (*particulares seu provinciales*) mieli prawo doręczania pozwów tylko na terenie swojej prowincji lub ziemi. Drudzy (*generales regni*) mieli prawo doręczania pozwów w całym państwie ¹¹².

Doręczenie pozwu według prawa rzymskiego (*executio citationis, insinuatio, intimatio*) było dokonywane pozwanemu osobiście, względnie jego żonie czy też innemu członkowi rodziny, lub też przez zaniesienie do domu pozwanego. Jeżeli takie doręczenie było niemożliwe (w wypadku gdy zabraniano posłańcowi zbliżyć się do domu pozwanego), posłaniec przybijał pozew na kościele, bramie miejskiej lub w innym miejscu, gdzie mógłby on być łatwo dostrzeżony przez pozwanego ¹¹³. W prawie polskim doręczenie pozwu do rąk własnych pozwanego było wymagane tylko w stosunku do szczególnie szanowanych osób. Na ogół wystarczyło położenie pozwu w stosownym miejscu ¹¹⁴ i ogłoszenie o tym. Doręczenie pozwu szlachcicowi powinno nastąpić w domu pozwanego. W przypadku, gdy nie było pozwanego w domu, składano pozew u włodarza, kmiecia lub zagrodnika i ogłaszano o tym na dworze szlachcica, a o ile we dworze nikogo nie było, ogłaszano we wsi. Jeżeli dwór szlachcica był zamknięty lub gdy wzbraniano wejścia woźnemu, wtedy przybijał on pozew koło dworu i obwieszczał o tym rodzinie lub chłopom. W majętności spustoszonej zatykano pozew w drzewo i ogłaszano o tym w sąsiedniej osadzie lub parafii ¹¹⁵.

¹⁰⁹ Teza XXV: *Alterum citationis caput commissio iudicis, nihil aliud est, quam iussus seu mandatum iudicis datum nuntio de citatione iam decreta et concepta exequenda, atque insinuanda.*

¹¹⁰ Antyteza XXV: *Talis commissio de iure Polonico, uti ex Antithesi 2 et 3 patet, nec est necessaria: sed liberum cuivis, quem voluerit, ministerialem sibi adscirere, eique exportationem citationis demandare quod vel ipsa praxis quotidiana docet.*

¹¹¹ Teza XXVI.

¹¹² Antyteza XXVI.

¹¹³ Teza XXVIII.

¹¹⁴ Antyteza XXVIII: *Executionem citationis vocant Poloni positionem, quia ministerialis ponere et non nisi in specialibus causis, habitoque respectu personarum eas in manus citandi tradere debet.*

¹¹⁵ Antyteza XXVIII.

Relatio citationis insinuatæ stanowiła w prawie rzymskim istotny składnik pozwania ¹¹⁶. Następowala ona przez poświadczenie podpisu pośłańca na końcu oryginału pozwu i złożeniu go do akt. W prawie polskim *relatio positæ citationis*, nie będąc istotnym składnikiem pozwu, stanowiła tylko dowód doręczenia pozwu ¹¹⁷. Mogła być składana osobiście przez woźnego, bądź też wpisana przez woźnego do akt.

W prawie rzymskim w przypadku zarzucenia nieprawdziwości *relatio* ciężar dowodu spoczywał na pozwanym ¹¹⁸. W prawie polskim zarzucenie nieprawdziwości *relatio* nie miało wpływu na dalszy bieg procesu ¹¹⁹.

Ostatnia teza i antyteza mówią o niesprawności pozwu. Jakikolwiek uchybienia w *citatio* prawa rzymskiego powodowały — zdaniem Richtera — bezwzględną nieważność pozwu ¹²⁰, która nie mogła być usunięta przez porozumienie stron. Autor zaznacza przy tym, że kwestia dopuszczalności porozumienia stron jest sporna. Autor, przyjmując pogląd Lipskiego, wypowiada się przeciw dopuszczalności porozumienia ¹²¹. Wady w pozwie prawa polskiego nie powodowały bezwzględnej nieważności pozwu ¹²². Pozew wadliwy mógł być zaczepiony przez pozwanego i o ile nie było między stronami ugody, pozwany stawiał się wolny od pozwu i od terminu. W pewnych przypadkach była nakładana na powoda okre-

¹¹⁶ Teza XXIX: *Tandem citationis insinuatæ relatio per nuntium fieri debet, quæ quia est de substantia processus, ad acta eam registrari oportet; alias nec citatio, nec sententia, neque totus processus in contumaciam factus valebit.*

¹¹⁷ Antyteza XXIX: *Relatio positæ citationis iure Polonico in tantum necessaria est, ut nemo in iudicio tenatur respondere, nisi viso ministeriali.*

¹¹⁸ Teza XXX: *Et creditur nuntii seu eecutoris relationi simpliciter. Si tamen citatus probare velit, citationem ad se non pervenisse, ad hoc admitti debet arg.*

¹¹⁹ Antyteza XXX: *Si in foro Polonico citatus obiiciat falsitatem relationis per ministerialem exportata citationis, super quam comparuit, quandoquidem de perditione tantum termini agatur, infringi non poterit, nec opus est actori eam iuramento comprobare. Salva enim ipsi ratione falsi cum ministeriali coram Palatino actio reservatur. Si vero propter fatalia, quia non debito tempore facta sit relatio, causa periclitaretur, hoc in passu necesse est, ut actor sero ingrossatam relationem speciali iuramento fulciat, circa deductionem positionis, citationis primæ.*

¹²⁰ Teza IV: *Citatio — — est fundamentum atque principium Iudicii qua omissa, aut non legitime posita seu insinuata, processus regulariter irritus redditur et ipso iure nullus.* Teza XXXI: *His itaque iam enumeratis capitibus nisi citatio constet, invalida est, atque illegitima, nec ullum producit effectum — —.*

¹²¹ Por. Andrzej Lipski, *Practicæ observationes*.... Cent. I, observ. I. *Citatio enim vitiosa et inordinata, citatum ad comparandum non obligat et ipso iure est nulla. Quamvis quidem existiment citationem invalidam et vitiosam per comparisonem conventi robus accipere et convalidari — —.*

¹²² Wyjątkiem od tej zasady jest zawarta w Antytezie XIX reguła, że brak słów *sis iudicialiter responsurus* w konkluzji pozwu powodował jego bezwzględną nieważność.

ślona kara, którą płacił na rzecz pozwanego i sędziego¹²³. Nadto za zgodą sędziego i pozwanego powód mógł przed wywodem sprawy poprawić wadliwy pozew¹²⁴.

*

Rozprawa Richtera o pozwie nie stanowi dzieła o większym znaczeniu. Wpłynął na to przede wszystkim jej wycinkowy charakter. Wydaje się jednak, że wydostanie tej pracy z zapomnienia jest rzeczą słuszną. Richter przedstawia materiał w sposób dość oryginalny, jasny a przede wszystkim syntetyczny. Dlatego też, gdyby praca rozrosła się, tak jak to było zamiarem autora, do porównania całego prawa polskiego z rzymskim, mogłaby oddać (w odróżnieniu do dzieła Orzechowskiego czy *Similium* Dreznera, które nie mogły posiadać praktycznego znaczenia) duże usługi praktyce prawnej Polski przedrozbiorowej. Stanowiłaby ona porównanie pomiędzy pozostającym pod wpływem recypowanego prawa rzymskiego, polskim prawem miejskim i prawem ziemskim.

Praca Richtera jest ciekawa jeszcze z innego względu. Studia autora w Uniwersytecie Królewieckim przypadają na okres, gdy stany pruskie, a w szczególności miasta, z niepokojem patrzyły na dążenia elektora zmierzające do oderwania Prus od Polski. „Ustanowienie zwierzchnictwa polskiego przyniosło Prusom szczęście i błogosławieństwo, zwolnienie zaś spod tego zwierzchnictwa przyniesie niepokoję, wojnę i wielkie nieszczęście” podkreślały Stany Pruskie¹²⁵. „Położenie, stosunki handlowe, Bałtyk i morskie porty kraju pruskiego, samo położenie biskupstwa warmińskiego i wiele innych okoliczności, wszystko to zakłada, że z powodu ścisłego związku i wcielenia tylko jeden zwierzchnik może sprawnie rządzić w po-

¹²³ Por. Antytezy: XVI, XXI, XXIV. Por. *Formula processus* z roku 1523, Vol. Leg., t. I, s. 403. Warto podkreślić że Balzer i Rafacz w swych podręcznikach, dotyczących dawnego procesu polskiego, podają, że kara była płacona tylko na rzecz pozwanego.

¹²⁴ Antyteza XXXI: *Iure Polonico citationes, quae non secundum praescriptos modos et rationes scribuntur et ponuntur, facile ab adversario eliduntur. Multo minus autem per comparitionem validantur, sed reus simpliciter a citatione et termino liber pronuntiatur. In actorem quoque nonnunquam poenae decernuntur, uti hoc vel ex ante dictis patere potest. Concessum tamen est actori vitiosam citationem corrigere in iudicio ante propositionem, praemissa scilicet iudici eo nomine, denunciatione cuius rei haec datur ratio; quod actori liberum sit a citatione tota recedere, denique et ab ipsa causa.*

¹²⁵ Cyt. według K. Koranyiego *Prusy ośrodkiem imperializmu hohenzollernowskiego*, w: *Ziemia staropolskie*, t. IV, cz. I, s. 154. Por. G. Kuntzel, *Über Staendtum und Fürstentum, vornehmlich Preussens im 17. Jahrh.*, w: *Festsch. zu G. Schmollers 70. Geburtstag*, Leipzig 1908, s. 125.

koju i spokoju Polską i Prusami", głosił w roku 1661 protest Stanów Prus Książęcych przeciw oderwaniu księstwa od Korony¹²⁶.

Na tym tle tematyka pracy Richtera posiada szczególne znaczenie. Wskazuje ona na żywe zainteresowanie prawem polskim i problematyką polską w Prusach Książęcych w połowie XVII w.

Witold Wołodkiewicz (Warszawa)

UNE DISSERTATION INCONNUE DU XVIIe SIÈCLE SUR LA CITATION DANS LE DROIT ROMAIN ET POLONAIS

Résumé

Dans la littérature juridique en Pologne d'avant les partages, à côté des oeuvres qui s'occupaient du droit romain ou du droit polonais complété par le droit romain, il existait des travaux discutant le rapport réciproque du droit romain au droit polonais. Les travaux de ce genre paraissent dans la première moitié du XVIIe siècle; ce sont notamment: „Similium iuris romani cum iure polono" de Tomasz Drezner, „Manuale fundamentorum iuris civilis ac poloni..." de Paweł Orzechowski et „Disputatio iuridica romano-polonica de citatione" de Gothofrodus Richter.

Dans la littérature relative à l'histoire du droit la dissertation de Orzechowski est passée presque inaperçue. Celle de Richter fut complètement ignorée.

Ces deux ouvrages furent conçus dans des conditions tout-à-fait différentes et reflètent des méthodes diverses, appliquées aux recherches sur le droit romain. L'ouvrage de Orzechowski naquit à l'Université de Breda en Hollande — dans un pays, où dans les recherches sur le droit romain dominait l'école historique française. Orzechowski entend par le terme: droit romain le droit de Justinien; il présente les matériaux d'après l'ordre des institutions. Richter — bourgeois de Toruń — écrivait son ouvrage à l'Université de Królewiec (Koenigsberg), où les recherches sur le droit romain avaient un caractère pratique.

Richter reconnaît la supériorité des commentateurs italiens sur les humanistes français, car — selon lui — ces premiers présentaient dans leurs écrits le droit qui servait la pratique. En analysant l'opportunité de la comparaison entre le droit romain et le droit polonais il est amené à la conclusion que cette comparaison est nécessaire pour des raisons pratiques, notamment à cause de la valeur didactique de la comparaison du droit romain avec le droit de son propre pays, ainsi qu'en raison de nombreuses ressemblances qui datent du temps de Casimir-le-Grand. Richter se proposait de faire une étude comparative de tout le droit romain avec le droit polonais. En commençant par le droit de procès il avance au premier plan la citation.

L'ouvrage de Richter est rédigé sous la forme de thèses romaines et d'anti-thèses polonaises. La prise de connaissance des noms des juristes cités dans les thèses romaines (25 auteurs, principalement allemands, du XVIe et XVIIe s.), nous explique sa conception du droit romain.

¹²⁶ Cyt. według. A. Vetulaniego, *Władztwo Polski w Prusiech*, Wrocław 1953, s. 252.

On peut distinguer dans l'ouvrage de Richter les questions suivantes, relatives à la citation: l'accord du juge donné à l'envoi de la citation, la définition de la citation, ses genres et sa forme, la remise et la non-conformité aux prescriptions exigées.

La dissertation de Richter, malgré son caractère fragmentaire, possède néanmoins une valeur pour l'examen de l'histoire du droit romain en Pologne. Son auteur présente le matériel d'une manière originale, claire et synthétique. Si Richter réalisait son dessein d'une rédaction comparative de tout le droit romain et polonais, son ouvrage pourrait rendre de grands services à la pratique judiciaire en Pologne d'avant les partages; il constituerait ainsi une comparaison entre le droit de ville polonais sous l'influence du droit romain reçu — et le droit polonais de terre.

L'ouvrage de Richter est aussi une preuve du vif intérêt que les sujets polonais évoquaient en Prusse Ducale vers le milieu du XVIIIe siècle.

